



Фото люб'язно надано автором

Віктор Вальд — автор українських бестселерів «Останній бій Урус-шайтана» та «Меч Сагайдачного», переможець Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова 2017».

З дитинства Сашка рослили як найвправнішого козака. На нього чекали звитяга та служіння Україні, що підніметься на руїнах Російської імперії. Пройшовши суворе навчання пластуна, Турецький і Германський фронти Першої світової війни, хорунжий Олександр Гордієнко добровільно віддає себе до рук ЧК. Він готовий розкрити більшовикам місце схованки десятків пудів козацького золота. Того, що все життя охороняв його дід Макар і він сам. Умова одна — чекісти мають відшукати дружину Сашка, яка зникла під час боїв за Каховку. Пошуки доручають «особливому» чекісту-козаку. Сашко занадто довго чекав на зустріч із ним. Наближається час, коли ті, що були побратимами, остаточно вирішать, хто — переможець, а хто — переможений. На терезах протистояння — доля України і життя багатьох українців. Та найголовніше — життя коханої дружини...

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-8094-6



9 786171 280946

Віктор Вальд



ОТАМАН



Віктор Вальд

ОТАМАН



від переможця конкурсу «КОРОНАЦІЯ СЛОВА»



Віктор Вальд

ОТАМАН

Роман

УДК 821.161.2
В16

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *Євген Вдовиченко*

ISBN 978-617-12-8094-6

© Михайлов В., 2020
© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2020
© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2020

Ніщо так не пояснює сьогодення, як знання минулого.

Полібій

Ми плакали на цвинтарі, безсилі,
А скрізь жовтіли на землі
Потоптані знамена милі
І наші зламані шаблі.

І сотні нас з чужинцем побратались,
Втекли від нас в ворожий стан
І разом з ворогом знущались
З кривавих наших сліз і ран.

Свої — серця нам виривали,
Чужі — тесали нам хрести,
А ми дивились і не знали,
Куди нам з цвинтаря іти.

Олександр Олесь. 1908 рік

Дельта річки Кубань. Серпень 1904 року

Наприкінці серпня вода смарагдова — з усіма притаманними цьому коштовному каменю відтінками. Весло занурювалося в насичену чернь зелені, а піднімалося в яскравих спалахах ніжно-салатового кольору. І на сірій лопаті весла осідали дивовижні малахітові візерунки з безліччю зеленних мікроорганізмів, липкою ряскою й частинками водоростей.

— Туди! — кивнув отаман.

— Туди? — засумнівався весляр і похитав головою.

Та, помітивши, як межі очі отамана почала насуватися зморшка, усміхнувся з провинною.

— Давненько в дідів не був. Забувсь. Пробач, отамане. Ех-ма!

Піднявши над зеленим килимом мертводдя праве весло і рвонувши опущеним лівим, весляр уткнув тупий ніс плоскодонки в стіну височенного зеленого очерету і проломив дво-саженний¹ заслін.

— Тепер, Федоре, тільки на гілці.

— Це точно пам'ятаю, отамане.

Федір поклав весла на дно, обережно став на обидві ноги і, поплювавши на широкі долоні, прийняв від отамана довгу міцну жердину. Промацавши дно тією «гілкою» і переконавшись в його щільності, Федір задоволено кивнув.

— Тепер точно пам'ятаю. Все пам'ятаю!

І праворуч, і ліворуч стіною стояв усе той же вічний очерет, а над головою сплели гілки все ті ж вікові верби й дуби. Нічого не змінилося в цьому зеленному будинку цього зеленого світу.

Як і торік, як і десяток років тому, як і сотні років до цього поділялася могутня Кубань на річища, протоки, ерики, конки. Петляла й тихо омивала численні острови своєї дельти,



¹ 1 сажень — 3 аршини — 7 футів — 2,1336 метра — 213,36 сантиметра. (Тут і далі прим. авт.)

заростаючи тванню і ряскою. У тій лінощі поважно бродили довгоногі чаплі, неквапно витягували з повитої парою води розніжених жаб і розмілілу рибну дрібноту. То тут, то там надводний зелений килим розривали гігантські хвости сома або осетра. І до того річкового ополонку відразу поспішали птиці-рибалочки, щоб устигнути вхопити оглушену тим гігантом верховодку або й щось крупніше. Але ті рани на воді швидко затягувалися зеленню, і птахам знову доводилося очікувати жахливого сплеску в цьому царстві тиші та безтурботності. І триватиме так, доки сонце не сяде за море, затягуючи за собою задуху й спеку. І тоді плавні величезної річкової дельти оживуть треллю, свистом, шипінням, рохканням, гарчанням і ще безліччю інших звуків, що їхню природу може зрозуміти лише вухо досвідченого мисливця.

— Чуєш, Федоре?

8

— Аякже, отамане.

— А ти, Миколо? — звернувся отаман до міцного юнака, який жваво оглядав природне диво кубанських плавнів.

— Як не чути? Зі світанку крихти в роті не було. Не тільки димок чую, а й юху добру з сомовим салом і розварною осетриною.

— Казка, а не життя! Ех-ма-а-а! — у захваті протягнув Федір. — Ні тобі баби сварливої, ні діточок сопливих, ні роботи до сьомого поту, ні... Йй же богу, тут залишуся. А чи на війну з японцем податися? Га, отамане?

— Дурень ти, Федоре, — твердо сказав отаман, та, згадуючи війну з турком, щасливо всміхнувся: — А все ж... Ти — в стройовому розряді. Потрібен будеш — підеш. А тим часом за дітками своїми дивись.

Розряд — то устрій не тільки Кубанського війська, але й самого життя козака. А життя козака таке — то сій, то до війська йди. Малий — учись у батька та сусідів. Допмагай по господарству, але не забувай, що ти народжений козаком. Готуйся змалечку. І, коли сповниться двадцять рочків, запишуть до війська — у підготовчий розряд. А за рік бери зброю та сідай на коня. Бо прийшов твій час бути в стройовому розряді. І так



до тридцяти трьох років. До того віку козак і тілом, і розумом, і спритністю найсильніший. А далі від тридцяти трьох до тридцяти восьми — запасний розряд. То козаки з досвідом життєвим і військовим. Та й у тілі такі, щоб кожної миті на коня вскочить і в похід рушить. І наймудріші — старші тридцяти восьми років, що у відставному розряді повністю відслужили, та якщо буде потреба, то по хатах не всидять. Бо військо Кубанське — брати-козаки. А ще похід, війна, гарматні постріли, гарячі кулі... Оце і є козацьке життя. А інше... то очікування того, задля чого козак народжується.

Молодий козак скривився, згадуючи трьох маленьких дочок, але зараз посерйознішав, замислившись про щось важливе.

— Як думаєш, отамане, мій Воронко стане на джигітовку? — перебираючи «гілку», запитав Федір.

— Кульгає собі на праву передню?

— На неї, рідну, — зітхнув той.

— Воронко — добрий кінь. Один із найкращих у станиці. Кінь — що людина! І хвороби в нього ті ж, що й у людини. Час потрібен. Ні. Не стане на джигітовку. Не встигне... Сам знаєш.

— Знаю, — знову зітхнув Федір. — Ось і він — острівець пам'ятний. Як же я той прохід не вгледів? І двадцяти років не минуло, як тут комариків кровиночкою власною годував до їхньої відрижки. Дякую, отамане, що взяв із собою пам'ять провітрити. Тут на землю й станемо...

Плоскодонка м'яко наїхала на високу траву. Федір спритно зіскочив і легко витягнув човник на твердь. Отаман відразу кинув у його руки два полотняні вузли.

— У таку спеку... — зітхнув Федір.

— Сам знаєш. Це важливо, — суворо сказав отаман, ступаючи величезними голими ступнями на шовк трави.

У таку спеку та в такій глушині чудовезно було плисти в човні по воді в самих лише статутних кальсонах війська Кубанського, які затвердив ще батечко нині владущого Миколи II. Приємно було, коли бризки від весел падали на оголені широкі груди і, змішавшись із потом, стікали струмочками, випрямляючи завитки волосся. Приємно було зачерпнути широкою,



як лопата, долонею води за бортом і хлюпнути в обличчя й на ті ж таки груди. Але серпневе цвітіння води неодмінно залишило б зелені сліди у волоссі й у зморшках, і довелося б довго відмиватися. Адже не з'явиться отаман на очі людські водняником зеленим. Та й у кальсонах не з'явиться.

І Федір не з'явиться. Хоча ще й молодий, немає і тридцяти років, та козак він справний. На джигітовці перший! Від того вміння й однострій у нього особливий! Загалом як у всіх козаків Кубанського війська. До того ж статутний, як і велено його імператорською величністю Олександром III ще до останньої війни з турком, коли сиділи на горі Шипка й мало не взяли Стамбул.

Не поспішаючи, із задоволенням одягається в мундир Федір. Той мундир ще батько його справляв.

Мундир, кінь, зброя і амуніція — це все і є козака «справа». Це все за свої гроші повинен мати козак, вирушаючи на цареву службу. Навіть багаті козаки «справляли» синів ще задовго до служби. Усе те, що з'являлося у майбутнього козака, вказувало йому — ти козак! Ти чоловік! І головне — ти воїн! І наставляв той день у кожного молодого козака, коли батько ставив сина у стійку струнко, хрестив і казав йому: «Ну ось, синку, я тебе оженив і справив! Тепер живи своїм розумом, бо я більше перед Богом за тебе не відповідаю».

Усміхається Федір, одягаючись у формені шаровари прямого крою з малиновим кантом, у бешмет¹ на випуск і вже бувалу черкеску з газирями², по п'ятнадцять з кожного боку грудей. І весь той одяг чорного кольору, на якому особливо виразно помітні накладки на газирі, набірний ремінець, який стягує черкеску, годинник з ланцюжком і нагрудний знак у формі горна. І все це зі срібла. І все це — нагороди за джигітовку!

Залишилося поправити на голові кубанку³ з малиновим верхом, розглядити малинові погони з трьома срібними смуж-



¹ Сорочка зі сторчковим коміром.

² Нашитий патронташ.

³ Укорочена папах.

ками старшого урядника¹ та для впевненості потоптати м'якими шкіряними чоботами з набірними закаблуками.

У такий самісінький чорний мундир убрався й отаман. Ось тільки в його чорної черкески відвороти на рукавах з червоного шовку та бешмет із того ж матеріалу. Та до тих-таки срібних нагород буремної юності й молодості — срібні погони осавула. А на грудях велика срібна медаль, на якій вказано, що він, Дмитро Пантелійович Кряж, є отаманом станиці Полтавської². А отже, повага до нього особлива, старшинська!

Та насправді всього того й не потрібно — досить мигцем поглянути на його вольове обличчя з широкими вилицями, орлиним носом і пронизливими очима, оцінити пишність і доглянутість чорних із сивиною вусів, замилюватися гордою посадкою голови — і одразу зрозуміло: отаман!

Федору далеко до гордої краси отамана. І обличчям простиий, і зростом не вийшов. Не помітиш такого відразу серед інших. А в строю тим паче. Та придивившись, можеш довго дивуватися тому, як м'яко й безшумно рухається цей козак. Які економні його рухи і як він ощадливо використовує свою силу, залежно від обставин і потреби. Та ще й усе встигає, усе робить точно та швидко. Не те що незграбний Микола.

На Миколі ніби й така ж черкеска, і кубанка на голові правильно заламана, але не сидить на ньому однострій кубанський. Не в діда, отамана Гурія Рябовола зі станиці Дінської, пішов, а в батька — станичного писаря. Посада писаря важлива й потрібна, але не козака. Не в пошані те — з папірцями нюхатись. Хай як бився отаман Рябовіл, а з сина свого Степана козака не вибив. Купу дітей Степко вистругав, а шашкою і лозини на скоку не зріже. Такий і старший його син — Микола. Як то кажуть, яблуко від яблуні. Від шашки відвер-



¹ У сучасній армії відповідає званню старшого сержанта.

² Станиця в Краснодарському краї. Засноване 1794 року Полтавське курінне селище є одним із перших сорока поселень чорноморських козаків на Кубані. Назву перенесено з однойменного куреня Запорозької Січі, названого у свою чергу на честь міста Полтава.

нувся й за перо взявся. Вчителює в рідній станиці. Спектаклі ставить! Чорт б його...

Так скаржився Дмитрові Пантелійовичу старий другака Гурій щоразу при зустрічі.

Але чого душею кривити? Уся станиця Дінська, та й сусіди на те подивитися збігалися і з'їжджалися. Бачив ті спектаклі й отаман Кряж. Спритно Микола і його дружки-вчителі, що з самої Полтави на Кубань прибули, сценки зі славного запорозького життя ставили. Особливо кумедно було дивитись, як суддя Чорноморського козачого війська Антон Головатий із царицею Катериною у kota-мишки грає. Імператриця — баба з міцним розумом, точно як у козачки. Але й Головатий не з простого тіста зліплений! Катька з Грицьком Нечесою¹ обізвали військо Чорноморським, а все ж залишилося воно вольним Запорозьким! Таким і прибуло на кубанські землі з грамотою імператриці, яку Головатий видряпав у коронованої мишки.

12



За ті сценки жандарми і око своє служиве поклали на вчителів з серця України. Подейкували, що через політику втік цей десяток молодих українських інтелігентів на чолі з Семеном Петлюрою, і влаштувалися вони спочатку в станиці Смоленській. Звідти по всій Кубані вчителювати пішли. З науками, піснями, танцями, виставами і прокламаціями. Адже Кубань — не Росія. І навіть не Малоросія, як царизм Україну охрестив. На Кубані воля! На Кубані дух запорозький! На Кубані порядки, як на Січі-матінці в славному старовину!

Але на Кубані і жандарми, і поліція... Головного з тих розумників — Петлюру в стоси взяли. Витрусили з його екатеринодарської найманої квартири купи антиурядових листівок і цілу типографію. І пішов би той Семен Петлюра до сибірської каторги. Але кубанські козаки — які завжди про Україну казали: «У нас, в Україні!» — не дадуть москалям своїх образити. У березні 1904 року на зібранні козаками

¹ Козак Кушевського куреня Грицько Нечеса, він же — ясновельможний князь Григорій Потьомкін, який з політичних міркувань і з екстравагантності записався в січовики у 1772 році.

гроші винайшли довідку про хворобу. І на підставі тієї липи під грошову заставу й витягли з буцегарні Семена Петлюру. Того, який при всякому новому знайомстві гордо закидав голову і називався: «Називайте мене Симоном. Ім'я на честь героя латиноамериканської революціонера Симона Боливар! Слава герою і революції!»

Той Симон на всіх парах і понісся з кубанських земель. А Микола залишився під наглядом. Вистави все ще ставить. Тільки наразі все більше співають. А співучість кубанських козаків, а особливо козачок, неймовірна. Тільки раніше на різні теми співали. А тепер усе думи старовинні: про Байду, Нечая, Сагайдачного, Морозенка...

— Нарядились? — суворо запитав отаман.

Міг і не питати, і так все на його очах. І те, що в Миколи зовсім немає нагород за козацьку звитягу.

— Гаразд, ходімо, — махнув рукою Дмитро Пантелійович.

Стежинок немає. Комиш і кущі не зламані. На них густа серпнева павутина, що навіть найдужчий порив вітру не зірве. Тиша, пустка, дикість... Ні сліду людського! Тільки й того, що димок солодкий та запахи, від яких кишки до шлунку підтягуються.

Підійшли козаки до вогнища, розкладеного в колі з найдревнішого каменю. Заглянули по черзі, зі старшинства починаючи, на жирну каламуть юшки у клубах пари й не здивувалися тому, що на білому полотні чотири ложки дерев'яні викладені. Та ще гірка сухарів, чорних як торф. Та ще штоф горілки з чотирма михайликами.

— Бач який, чортяка старий! — захоплено прошепотів Федір.

— Усе знає. Все чує. Все бачить. Що дідові очерет... та зарості... Чайкою над водою пролітає, вужем у траві в'ється, сірим вовком слід почує...

— Не місце тут спектаклі згадувати! — суворо пробасив отаман, перериваючи художній голос Миколи. Озирнувся Дмитро Пантелійович і, скинувши кубанку, низько вклонився: —



До тебе дід від станиці... тобто куреня нашого Полтавського. Прийми слово козацьке.

Зашепотів праворуч очерет, хитнув над ним гілками дуб віковий, і птах бугай сердито озвався. І тут-таки тріснув очерет під вагою чогось, що наближалось під тривожне квакання велетенських жаб...

— Ну, чого роти роззявили? Як пів сраки за кушем побачили!

Здригнулися козаки і, щоб обличчя поправити, нарочито повільно повернулися на голос за спинами. Повернулися і вклонилися, кубанками в руках трави торкнувшись.

— Давно того не чув, — усміхнувся отаман.

— Таке кажуть, коли щось погано видно чи зло виглядає. Те зі старовини, — прошепотів розумник Микола.

— Цить! Сам знаю, — прошипів на те Дмитро Пантелейович.

14



І дідок гостям вклонився. При цьому його довжелезні сиві вуса й чуб так само трави торкнулися.

Помовчали, як годиться від старих запорозьких звичаїв. Козаки кубанки в руках бгають. Дід праве око заплющив, а лівим по гостях неспішно бродить. Потім, щось згадавши, розплющив широко обидва ока, голосно засміявся та й став бити долонями по своїх оголених колінах.

— Собаці кістку, дідьку дулю, а гостям оковитої! Сідайте, козаки, де стоїте. А перед тим, Федьку, став у ногах юху. А ти, Миколко, будеш за джуру. Розливай та подавай!

Сам дід, не соромлячись своїх голих ніг, але прикривши сором довгою, майже до колін, старою полотняною сорочкою, сів по-турецьки там, де стояв. Він першим випив наповнений Миколою михайлик і першим зачерпнув із казанка бурштинової юшки. За ним і гості. Після третього михайлика дід задоволено кивнув і подивився на отамана.

— Кажі, Дмитре, сину Пантелія!

Крякнув отаман, як і щоразу, коли з чиновницької великоруської мови переходив на чисту українську. Це у себе в станиці він був господарем свого слова. З начальством і заїжджими

чинами, а також при порушеннях і при власному суддівстві говорив без заминки російською. Зі своїми станичниками — як заманеться, змішуючи російські слова з українськими. Так само і в строю, на святах, джигітовці та на станичним колі. А тут, на острові, доводилося стежити за кожним вимовленим словом. І не тільки зі страху розсердити діда, а з розуміння того, що цей острів освячений землею, привезеною з восьми святих для козаків місць: Хортиці, Томаківки, Базавлука, Микитинська, Чортотлика, Кам'янська, Олешківська, Підпільненська. Там у різний час стояли грізні Запорозькі січі. Там бойове братерство січових козаків свято берегло волю. Звідти йшли в походи і туди поверталися з трофеями і зі славою. Туди прагнули потрапити найбільш умілі та хоробрі воїни. Саме там честь і хоробрість мали більшу ціну, ніж життя.

З якого святого і таємничого острова Великого Лугу¹ були привезені скам'янілі від часу дерев'яні стовпи — про це нікому, крім дідів, не треба було знати. Он вони стоять — свідки таємничого і навіть містичного. З різьбленням, незбагненим орнаментом, із зарубками й заглибинами. З тими стовпами, як із живими, розмовляли січові діди, які споконвіку були хранителями мудрості та традицій Січі. Розмовляв з ними і дід Назар, головний хранитель острова, котрий ніколи й не мав назви. Таке було і з таємничими островами ще в ті часи, коли володіли козаки Дніпром. Скільки таких островів було під час поневірянь й вигнань запорозького козацтва — нікому не дано знати. Не треба всім знати і про острів, що загубився серед десятків островів дельти Кубані. Як і про те, що несуть на своїх виснажених життям плечах діди священного острова найважливіше — таємничі знання та бойовий дух Війська Низового Запорозького! А що треба знати всім — то те, що спадкоємцем тих славних запорожців є військо



¹ У XVII—XVIII ст. назва величезних річкових плавнів нижче порогів на лівому березі Дніпра, між Дніпром і його притокою Конкою. На Великому Лузі козаки пасли худобу, а коли загрожувала небезпека, знаходили в плавнях і заростах укриття. Тому Великий Луг був для козаків символом безпеки й волі. У піснях його називали «батьком».

Кубанське! Воно від крові й плоті війська Великої України, землі якої простягаються всюди, де живуть, працюють і вміють тримати зброю українці-козаки.

— Знаєш, діду Назаре, чого ми тут. Полкове свято за тиждень¹. Всім полком на огляді бажано постати. Та й десять років минуло... — з натугою почав отаман.

Від очей діда по всьому його обличчю розбіглися промінчики зморшок.

— І знаю, і стовпи казали, а ще сорока на хвості принесла. Свято того Невського від диявола московитського. Як вигнали січовиків з матінки-Січі, то все нам свої свята до хвоста прикручують. І далі погоджуся бути в курінному колі, як за старих часів благочестя. На честь Свята Успіння². Бачите, як зустрічаю ту святість? Юху зварив, оковитої з болота дістав. А ще сорочку і шаровари з парубоцтва мого приготував. Те важливо! Як і те, що кожні десять років із часів, коли стовпи були вкопані на цьому острові, діди вибирають між собою найдостойнішого. І лежить шлях цього достойника через усі станиці землі кубанської. Щоб люди знали й бачили: доки є кому берегти завзятість та традиції козацтва, доти і буде військо. Славне військо, що не дасть зганьбити ні слово, ні землю, ні народ, якому судилося й надалі нести хоругви Війська Запорозького до часу, коли повстане з руїн Велика Україна! А коли те буде... То нам, дідам січовим, відомо.

— Велика Україна. Держава об'єднаних українців. Тих, хто наразі під владою чужинців. І в яких ще треба збудити волю і відповідальність, — тяжко зітхнув Микола.

Отаман скоса глянув на нього, а Федір усміхнувся. Побачив це дід Назар і підвищив голос.

— І так буде... І той час прийде. Вже скоро. Сто п'ятдесят років чекали. Почекаємо ще роцків з десять. Ми так бачимо!



¹ Полкове свято — 30 серпня, Перенесення мощей св. благовірного великого князя Олександра Невського — на ознаменування дня тезоіменитства імператора Олександра III. Царський указ від 14.08.1890 р.

² Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня) — одне з дванадцяти головних православних свят. Діва Марія — покровителька Запорозького козацтва.

Ми знаємо! Так записано! Але зараз... — і пом'якшав: — На кого мені святе місце залишити? Кому таємне й важливе передати? Бач, усі мої янголятка розлетілися.

Роззирнувся дід довкола і тяжко зітхнув, а потім лукаво посміхнувся і підморгнув отаману.

— А бодай вам, діду!.. — спересердя вигукнув Дмитро Пантелійович і схопився на ноги. — Де всі поділися? Федоре! Подивись!

— Оце так! А де Сашко? — не втримався й зірвався на ноги також і Микола. — Діти де ділися?

— Діточок тут зроду не було, — стенив плечима дід Назар, хранитель острова і його таємниць.

— Як не було? Я ж сам Сашка на початку травня сюди завіз. Треба було його з очей жандармів прибрати. Ми ж домовлялися. То ж ваш онук. Його дід — ваш молодший брат... Чи забули? Ні? Що то за жарти? — почав закипати Микола Рябовіл.

Але дід, здається, вже не чув, вилловлюючи ложкою з казанка розварну осетрину. По осетрину вирушила й ложка отамана. Тепер ці два шановані козаки неквапом вживали вариво та з усмішкою стежили за тим, як молоді метушаться по чагарниках острова.

«Метушаться», втім, можна було віднести тільки до Миколи. Федір, здавалося, просто вирішив прогулятися, тихо насвистуючи кубанську пісню, що часто лунала у бойових походах. Наче і не вистежував, і не шукав, але раз по раз з трави, з прихованих ям, в очеретяних лабіринтах, з гілок дерев молодий козак вивуджував хлопчаків, старшому з яких ледве виповнилося дванадцять.

І після кожної знахідки дід ставав усе сумнішим і сумнішим. Спостерігаючи з усмішкою за тим, як поглиблюються зморшки межі очима зберігача козацьких таємниць, отаман не втримав і розсміявся.

— Наука твоя, діду, дуже корисна та важлива. Хто краще за тебе визначить, що хлопчикам доля підготувала. Дивишся, вчиш, думку складаєш, кому з козацьких наставників



далі своїх учнів віддати. Але ж ти сам починав учити Федька. Тож і маеш!

— Вийшов-таки з нього козак. А був... Такий собі учень був. Кобилу більш за себе любить. Пластуну та любов — смерть. Турбота на полі бою про коня — то зайве. Поранять коня, і буде його такий козак-кобилятник берегти більш за себе. Як казали на матінці-Січі про таких: «Козак дружбу знає, в біді коня не покидає». Стане посеред бою і загорює... А ворога хто буде різати? Ні-і-і! З кобилятника пластуна не буває. Ще ось бачу на ньому ці цяцьки новомодні. Обвішався, як баба сріблом.

— То військові відзнаки.

— Та знаю я... Але у кінного козака має бути лише три прикраси: кінь, зброя і сережка у вусі, якщо козак на неї має право. Та ти диви на цього Федора... Так усіх знайде. І чого я їх ціле літо вчив? А Микола не в діда свого Гурія удавсь. Бігає, бігає, а нічого не доганяє... Чого носи повісили? Ідуть вже до юхи. Не буде з вас пластунів. Невмії ледащі...

На ті слова хлопчаки, яких знайшов Федір, стали боком підходити до казанка. Видно, голод їх змучив. Але сором'язливо сьорбнувши одну-дві ложки, засмучені словами діда, вони тут-таки відходили до очеретів і сідали в коло.

І коли до казанка підійшов чотирнадцятий із ледащих, дід Назар сам налив у михайлик горілки й гукнув Федора.

— Заслужив, козаче! Ох, і добрий з тебе пластун вийшов би, Федоре Німчаку, якби не коні. Ох, і добрий!

Але на ті слова Федір незгідно крутнув головою. Дід крякнув.

— Ти диви! Яке ж воно настирне. Шукай, шукай, Федьку!.. Може, дівку яку собі знайдеш. Тут бувають такі з риб'ячими хвостами. А бодай тобі...

Могло здатися, що настирливість молодого козака розсердила старого вчителя військової справи. Але в очах його бігав веселий вогник, який без помилки можна було б сприйняти за гордість щодо свого колишнього учня. А ось коли над дідом Назаром навис розчервонілий Микола, той враз насупився.

— Чого тобі, бельбасе?



Не образився на те Микола. На діда не можна ображати-ся. Такий закон! Справіку закон для запорожців — це їхні січові діди. Усе бачать, усе знають. І про Миколу дід усе знає. Знає й те, що його очікує.

Як воїна, а тим паче пластуна хранитель острова не приймає Миколу душею. У Миколи доля інша, не менш потрібна в тому, що скоро станеться. То так, але й шаблею треба вчитися володіти досконало. І стріляти, і на коні... А в тому Микола — бельбас!

Зате дуже поважає старий Назар Миколиного діда — Гурія Рябовола. До того ж Гурій — дідів родич через сестер. Від нього звісточку й гостинець залюбки прийняв ще на початку травня. Тоді порадив хранитель запорозьких таємниць і традицій крупі, салу, новому кавалерійському карабіну з сотнею набоїв. Та й горілку прийняв.

Міцна горілка в Гурія, на горіхах і травах. Як за старих часів. Випив дід Назар для проби і схвально головою закивав. Від того гарного настрою і глянув тоді на Миколу та на хлопчика, який з ним прибув. Довго, ох і довго благав Микола взяти у вишкіл до осені того хлопчика. А дід Назар все мовчав і мовчав. І коли вже зібралися назад до човна, старий козак поплентався до своїх стовпів скам'янілих. Про щось із ними шепотів, погладжував — і раптом як блискавкою йому в лоба садонуло.

Бігом кинувся до хлопчиська.

— То Сашком тебе звати?

І так глянув йому у вічі, що хлопець аж на крок відступив. Потім Сашко губи в нитку стягнув і на той-таки крок повернувся.

— Сашком, — твердо сказав.

— Значить, Сашко Гордієнко? Чи, бува, не з Херсона?

— Угу! З Херсона.

— А чи немає в тебе старого діда із заплющеним правим оком?

— То мій дід Макар. Тільки ока в нього немає. Турок у війну вибив...



— А батько?

Тут Сашко став шморгати носом і на дядька Миколу знизу поглядати. І знову галопом словеса поніс учитель зі станиці Дінської. Усе як на сповіді виклав. І виходило, що батько Сашка з новомодних, із поштових, Яків Макарович Гордієнко, після смерті своєї дружини дуже переживати став і в тяжкий запій пішов. Щоб вирватися зі спогадів, відгодитися з хатини, де все нагадувало про щасливі дні, велів старий Гордієнко синові в Полтаву вирушати. Там мешкали Гордієнки — і близька, і далека рідня. Довго дід Макар сумнівався, але велів і Сашка з собою взяти. Все ж рідна кровиночка поряд, то легше буде на душі.

У Полтаві Якова оточили родичі. Від чарки не відмовляли, але й наодинці не залишали. Особливо старалася троюрідна сестра Тетяна. Вона і привела Якова в компанію молодих полтавців, які спілкувалися між собою виключно українською, влаштовували вечірки, на яких співали українських пісень та читали геніального Кобзаря. А ще багато говорили про політику та долю українського народу. Особливо виділявся своїми промовама вигнаний із семінарії за політичну пропаганду Семен Петлюра. З ним найдужче заприятелював Яків. За ним і поїхав, разом із десятком полтавчан, до Кубані.

Із Петлюрою й тутешніми партійцями Яків, уже будши в лавах Революційної української партії, і створив в Катеринодарі Чорноморську вільну громаду. Разом із Петлюрою і втік після розгрому конспіративної мережі та друкарні. Ось тільки сина Сашка не міг узяти з собою. До кращих часів просив Яків стати батьком Сашкові свого друга й колегу по вчительській та політичній справі Миколу Рябовола. Адже часто й подовгу гостював у нього Яків. Разом з ним і ставив знамениті вистави. З ним і шепотався в кутку хати до першої зорі, у нього й залишив листівки і другий комплект типографського шрифту.

Про листівки й шрифт промовчав Микола перед дідом Назаром. А той і не чув, здавалося, нічого. Крутив хлопчика до кісток, м'язи промацував. Чи то милувався Сашком, чи гадав, що з нього вийде. А потім обірвав довгу розповідь Миколи.



— Пливи з Богом. Гордієнка залиш. Нехай комарі поласують старовинною чистою козацькою кровинкою. А дід твій, Сашку, мені брат. Молодший... Ми з ним на Кримську війну ходили. Тоді нас Господь розвів. Так треба було. Після його поранень розвів. Макара в Херсон у шпиталь направили. Там він собі козачку й знайшов. Виявилось, що й у Херсоні від роду козацького бойові дівки є. Взяла Макара в полон. А я... Але то таке...

І здалося тоді Миколі, що з правого ока древнього старця Назара викочується сльоза. Щось навіть людське промайнуло на суворому обличчі зберігача військового духу і січового закону. Але не стекла сльоза. Стверднув обличчям.

І зараз, восени, воно твердіше за камінь.

І знову прикро дід сказав:

— Чого насупився, бельбасе?..

— Сашко де? — якомога спокійніше запитав Микола.

— А хтозна... Може, й потонув, — розтягнувся в усмішці дід Назар.

— То, може, і дід твій втопився? Щось не видно й діда твого. Де дід Корж? — з усмішкою приєднався до бесіди Дмитро Пантелійович.

— Дід Корж? А що, був такий? — щиро здивувався дід Назар.

— Завше після приїзду думаю могилку його побачити. Скільки приїжджаю років — щоразу так. Якщо ти, діду Назаре, старець немислимих років, то скільки вже років тому, кого ти дідом своїм величаєш? Ніяк не менше ста двадцяти. А може, й сто п'ятдесят?

— А хтозна. Ходить тут якийсь старий, — лукаво скосив очі хранитель острова. — А може, вже й не ходить. Розсипався десь. На бережку гляньте — чи не лежить де купка трухлява.

До згаслого багаття підійшов задоволений Федір.

— Мабуть, усіх знайшов.

Ці слова змусили Миколу збліднути й міцно стиснути кулаки.

— Таки розсипався дід, — скрушно хитнув головою дід Назар.

— Де Сашко? — з погрозою спитав Микола.



Може, з шашкою цей бельбас не такий і вправний, може, й невлучний в стрільбі та незграбний на кінському бігу, але плечі в онука Гурія Рябовола дідівські, а кулаки — як гирі двопудові. Здається, зараз мотане ними, і від зморщеного роками зберігача острова й місця мокрого не залишиться. Однак дід Назар і не подумав прибрати з обличчя глузливості і навіть ні на крок не відступив. Тільки в очах майнув диявольський вогник, та ногу праву завів за ліву і трохи присів.

Затрясся отаман станиці Полтавської в передчутті біди особливої. Ніяк не міг вирішити, кого рятувати — діда Назара чи нерозумного Миколу. Поки Дмитро Пантелійович скидав піт із чола, випростався хранитель острова і прошепотів:

— Цить усім.

І всі вмить завмерли. І козаки, і козачата. Нічого не зрозуміли і від того втупилися у зморшкувате, як печене яблуко, обличчя старого. А від нього, точніше від спрямованого погляду, до розлогої верби, що спиралася гілками на високий паркан очерету над болотом. Ще мить — і у всіх серце завмерло.

Усі чули, але ніхто не бачив дивовижного птаха, що його народ прозвав жар-птицею. Одні кажуть, що прообраз її — це цар-птах павич. Але яка це жар-птиця, коли вона у багатьох іменитих купців по саду гуляє, та й у бродячих цирках її за мідну копійку показують.

Але й не павич. Це точно. І все ж... Як величати хитро-мудру птицю, в якій пір'я перламутром на сонці переливається — по тілу смарагдово-чорне, а під грудкою біле з блакиттю? На щоках червоні й білі плями попарно від довгого, як рапіра, дзьоба. А на голові... Боженьку ти мій! Вінець казковий. І розумієш, що це пір'я так лежить. Але ось дивуєшся: немов у корону сплелосся, та ще й золотого кольору, та ще із яскравими вкрапленнями, які уява може сприйняти за коштовне каміння.

Сидить та птиця на високій гілці й, усвідомлюючи свою особливість, крила розправила. Ну чистісінько тобі орел. Тільки той силою своєю гордий. А ця — красою рідкісною.



Потягнув вітерець, піднімаючи жар-птицю. Ще мить — і понесеться вона в свою казкову країну. Може, ще прилетить, щоб комусь мов уві сні з'явитися, а може, й ні. Ось тільки...

З очеретяного болота, а може, з глибин торф'яних пружиною випрямилося тіло. Чи то водяник, чи то його помічник на людських ногах — але весь чорний, обліплений п'явками, равликами і дрібними рачками, обвішаний водоростями і в шапці з водоростей. Але не це до глибини душі вразило тих, хто бачив той стрибок, а те, що таке саме чудо-юдо, але дрібніше, миттєво залізло на плечі страховиську й, відштовхнувшись, злетіло!

Усе це сталося так швидко, що птаха, підкоряючись інстинкту виживання, ледве встигла відірвати лапи від гілки. Але злетіти й урятуватися вона вже не могла. Чіпка рука маленького чуда-юда вже схопила за лапку свою здобич. Разом із помачами крил птахи чорний клубок м'яко гепнувся на траву і голосно розсміявся.

— Сашко! — щасливо вигукнув Микола.

— Це ж треба... Навіть і не побачив, і не відчув. А мені на острові всі потаємні місця згадалися. Але щоб у болото так зануритися... Це щось... — від збентеження Федір зняв кубанку і став чухати голену потилицю.

— А ось і дід мій Корж знайшовся! Думав, він уже в пил розсипався, а він ще, бачиш, стрибає! — задерикувато розсміявся дід Назар. — А Сашко... Ох, і спритне чортеня. Ох, і спритне! Найпершим серед козаків буде. Та що козаків — найпершим із пластунів йому стати! А може, й до отамана доживе!



*Херсон.
Травень 1921 року*

Не стримався, випустив пташку щастя з рук. І полетіла та пташка. І стало гірко-гірко. І не тільки на душі. Гірко стало й у роті. І від образи, і від присмаку власної крові.

Ох, і такий окатий цей гад — Варніч. На одну мить відкрив долоню, на мить блиснула монетка — і все. Побачив якимись диявольськими очима золоту монетку уповноважений Варніч — і тут-таки обхопив своєю здоровезною рукою вже затиснутий кулак.

— Що там у тебе, Тищуку?

— Нічого, — усміхнувся конвойний Тищук і негайно отримав удар у цю усмішку.

24



— Йди за мною! — суворо велів товариш уповноважений особливого відділу Всеросійської надзвичайної комісії при Народному комісаріаті.

Не такий він і великий, цей будинок колишнього буржуя Тюльпанова на вулиці, що за старого режиму звалася Богородицькою. І як тут поміщалася гімназія тих тюльпанових гімназисточок? Звичайно, гімназисточки тоненькі і їм місця багато не потрібно. Класи, їдальня, танцювальний зал. Усе для навчання й підготовки до щасливого заміжжя.

А от для потреб Херсонської ЧК внутрішній периметр перетворили на справжній лабіринт зі, здавалося, нескінченних коридорів і переходів, камер для ворогів і кімнат для слідчих дій, караулок і підсобних приміщень. І на кожному кроці або ґрати, або товстєнна металева сітка. Відтепер уже жоден Петлюра, Денікін чи Врангель не зможе викинути з Херсона соратників Залізного Фелікса¹. Тому влаштувалися, як то кажуть, «на віки». І все-таки...

¹ Фелікс Едмундович Дзержинський — російський революціонер польського походження, радянський політичний діяч, глава ряду наркоматів, засновник і голова Всеросійської надзвичайної комісії.

Це не вісімнадцятий рік і навіть не дев'ятнадцятий! Хоч тривожний, але все-таки переможний двадцятий, коли закопали в кримську землю останню білогвардійську сволоту. Утім, і в травні двадцять першого роботи для ЦУПНАДКОМу¹ було багацько.

Особливо для ударної сили ЦУПНАДКОМу — Особливого відділу Херсонської повітової НК. Придушені влітку двадцятого року селянські повстання на Херсонщині все ще відлунювали пам'яттю про степову дивізію Костя Блакитного². Тоді ледве відбилися за допомогою артилерії червоних бронекатерів. Зруйнували вогнем із Дніпра чверть Херсона, але встояли. Блакитний подався в Холодний Яр. Та зарано тішитися. І навесні ще вештаються херсонськими степами залишки зграї незабутнього батька Махна. Сам батько втік до Румунії, а хлопці його все ще на щось сподіваються або мстяться новій владі, підживлюючись харчами й бійцями на далеких хуторах. Та й своїх «батьків таврійських» у степах за останні роки розвелосся більше, ніж хуторів.

І в Херсоні неспокійно. Роботи практично немає. Кваліфіковані робітники розбрелися по селах. Ті, що залишились — шантрапа та п'янчуги, їм би тільки бешкетувати. Добре, що наразі по-дрібному, але щоночі в місті чутні постріли.

Тож зарано розслаблятися. Слід бути ще більш стійкими й дисциплінованими. Особливо співробітникам Особливого відділу ЦУПНАДКОМу. А якщо хто ослаб або розм'як... Цей буде гірший за будь-якого ворога. Такому кулю в потилицю — і без розмов. Тому що той, хто був своїм, не може бути іншим.

Травень 1921 року в Херсоні видався напрочуд спекотним. Та й сама весна була тривожною. Селяни, обливаючись потом,



¹ 17 березня 1920 року ВУНК (Всеукраїнська надзвичайна комісія) була реорганізована в Центральне Управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і злочинами за посадою — ЦУПНАДКОМ.

² Костянтин Юрійович Пестушко (псевдоніми: Кость Блакитний; Кость Степовий-Блакитний; 1898—1921) — український військовий діяч, командувач повстанської Степової дивізії, головний отаман Холодного Яру.

з тривогою спостерігали ще в квітні за тим, як за їхніми плугами й боронами тягнеться хвіст пилу. В середині квітня небо миттєво потемніло й задушливі дні завершилися раптовими зливами з гуркотом грому, які лякали ще дужче, ніж навечно вбиті в пам'ять артилерійські канонади. Потім в степу, а особливо в Херсоні, запанувала нестерпна спека.

— Бога прогнівили, тому й грози ранні. Себто буде сухо, і врожаю не чекай. Ні хліба, ні роботи!

Так голосив отець Діонісій у Греко-Софіївській церкві. Коли по нього прийшли, він високо затагнув псалми царя Давида: «Ти оточуєш мене, і всі шляхи мої відомі тобі». Шлях йому був у підвали ЧК, де його оточили набиті в камеру спекулянти, саботажники, порушники трудової дисципліни. А ще з десяток робітників, які покинули свої цехи і подалися за місто в пошуках хліба. Хтозна, може, і для участі у збройній боротьбі з радянською владою.

Худючі всі, не те що конвойний Тищук. Он яка пика. Та й весь огрядний. Все-таки поживний пайок у співробітників НК.

— Кажі, — гидливо мовив уповноважений НК.

Мовив тихо, але цього «тихо» вистачило на те, щоб конвоїр, як від сильного удару, позадкував до стіни, а далі сповз по ній.

Не прийнято в НК обговорювати, хто звідки прибув і таке інше. Але все ж краєм вуха Тищук чув, що цього Варніча відрядили з Криму. Там, після того як вибили Врангеля, доводилося цілодобово лежати за кулеметами, виконуючи настанову Кримревкому: «Забити наглухо в труну буржуазію, яка вже здихає і корчиться в судомах!»

Уже стоячи на колінах, конвоїр пошепки відказав:

— Диявол поплутав.

— Клади на стіл, — не підвищуючи голосу, звелів Варніч.

На покритий зеленим сукном із численними брудними плямами стіл уповноваженого ЧК лягла царська золота монета номіналом п'ятнадцять рублів.

— Наган! — ще один наказ від Варніча, і також майже лагідним голосом, від якого віяло холодом.

— Зараз, зараз... — майже панічно зашепотів Тищук.



Поруч із монетою тремтлива рука конвоїра поклала зброю.
— І?.. Чекаю пояснень! — це чекіст мовив украй сердито.
Щелепа Тищука тремтіла, але це не завадило його короткій розповіді.

Того контуженого доставили з приміського селища Антонівка, що за сім верст від Херсона вище по Дніпру. Ніби нормальний на вигляд. Обличчя трохи видовжене, як у багатьох у цій степовій місцевості. Очі то сірі, то голубі — відразу й не визначиш. Ніс тонкий. Під ним короткі вуса, такі самі пшеничні, як і волосся на голові. А ще губи — мов безкровні на зазмаглому обличчі. Зросту середнього. Статури худорлявої. Особливі прикмети? Хіба веснянки... Не рясні, як у хлопчиська, але де від них дітися. З виду звичайний хуторський парубок, але точно пришиблений — одне слово на годину розтягує, а писати не може, бо руки тремтять, як у останнього п'янички. Так що помічник уповноваженого Пурас кілька разів в пику йому заїхав і звелів поки що його в загальну камеру кинути.

— А за що його Пурас заарештував? Знаєш? Бо мені чомусь іще не доповідали, — спокійно і навіть з усмішкою запитав Варніч. Конвойний змахнув піт з лица. Можливо, й не розстріляє наразі в підвалі. Значить, ще пожити можна.

— Та той... — зам'явся Тищук, але холодні іскри, що зблиснули в очах чекіста, змусили його забути параграф, згідно з яким конвоїр чітко виконує наказ командира, і при цьому сліпий, глухий і німий. Вартовик Тищук уже рік при повітовій ЧК і йому відомо, як чекісти ревно стежать за роботою один одного. У цій мовчазній війні молодшим чинам потрапити між двох жорен — однаково що кулю всадити собі в скроню. Але треба викручуватися.

— Прийшла анонімка, що в Антонівці мешкає білий офіцер. До неї була прикріплена картинка — фотографія того контуженого... У черкесці, з погонами, і груди в хрестах. А глянеш на нього — ну чисто дурник сільський, простачок...

— Умілий ворог і маскується вміло.



— Авжеж! Точно сказали, Альберте Михайловичу. Досвідчений ворог! Ну, а так... Дурень дурнем... Виніс він парашу з камери й руку мені простягає. Думаю: як вмажу по пиці, так і вб'ю... Ну геть офіцерик дохлий. А він долоню випрямляє, а на ній ось те... що на столі. А ще кострубато каже, але зрозуміти можна. Мовляв, три дні не їв. Хлібця хоче.

Варніч усміхнувся. У нього давно накипіло на цього помічника Пураса.

— А що Пурас, не велів його обшукати?

— Чому не велів? Я його й обшукував згідно з параграфом. І при затриманні, й особливо ретельно у нас. Самі знаєте. Догола. Речі прощупав, у всі можливі природні схрони людські заглянув і помацав. Не було у нього ні чорта. А тут...

І конвоїр розвів руками.

Альберт Михайлович глянув на срібний кишеньковий годинник.

28



— Часу, як завжди, не вистачає. Роботи багато. А останній тиждень вже просто відчуваю, що падаю з ніг. Але ж нічого не вдієш — у Херсон з Миколаєва днями прибуває сам Залізний Фелікс! Який тут може бути відпочинок, коли потрібно місто приготувати і вичистити від усякої мерзоти. Чув про приїзд Держинського?

Тишук люто затряс головою. Чекістську науку він досконально вивчив.

— Не чув і не чую, — сказав упевнено.

— Гаразд, — розсміявся уповноважений Варніч. — Може, порадуємо Фелікса Едмундовича? Може, змова якась? А може, в нього ще золото є? Зараз питання про експропріацію золота й валюти як ніколи важливе. Тягни офіцера сюди.

* * *

— Якби я не служив в ЧК... Якби я щодня не вникав у найскладніші й найзаплутаніші справи, то вигукнув би: маячня! Маячня все те, що зараз ми чуємо. За чотири роки було всяке. Було й таке, що і маячнею назвати — вже маячня. Тому

краще все ж уточнювати й обговорювати, а не звинувачувати співробітника особливого відділу в недоробках і помилках...

Після різкого виступу Аросева в кімнаті запала тиша. Бо після слів голови Верховного революційного трибуналу України неодмінно має йти думка народного комісара внутрішніх справ РРФСР, а з 14 квітня ще й народного комісара шляхів сполучення РРФСР першого і незмінного голови ВЧК Фелікса Едмундовича Дзержинського. Але той мовчав, дивлячись у вікно, що виходило у внутрішній дворик Херсонської ЧК.

Від цього тривалого мовчання всім відповідальним супроводжувачам залізного Фелікса стало здаватися, що тісна кімната якимось незбагненим чином раптом почала перетворюватися на льодовик. А ще якихось десять хвилин тому всім було душно від тісноти й зачинених вікон.

За годину настане перший літній день 1921 року. Це за календарем. А насправді сонце вже два тижні безжально атакувало Херсон, пронизуючи будинки від дахів до підвалів, випалюючи траву в численних парках і скверах та скручуючи листя на деревах. Вулиці пливли в спекотних міражах, а босоногі хлопчачки і чимало дорослих перебігали розпечені бруківки підстрибом.

Навіть могутній Дніпро, який підкріпився щедрими теплими дощами десь у верхів'ях і через це розсунув береги й затопив острови та квітучі різнотрав'ям заплави, не освіжав повітря. Не зробив винятку навіть для тих, хто 31 травня 1931 року на старенькому колісному пароплаві «Нестор-літописець» прибував із Миколаєва до Херсона. Попри те що на його борту були руйнівники старого світу, які в новому погрожували не чекати милості від природи, а казку зробити бувальщиною. І обов'язково в найближчому майбутньому!

Шльопаючи лопатями по воді, уламок старого світу, трудяга «Нестор-літописець» пристав до уцілілої ділянки дерев'яної пристані. Спінені хвилі накиннулися на човни вздовж пристані, й ті задзвеніли швартовими іржавими ланцюгами і заметушилися, не знаходячи собі місця. На пароплав убігло херсонське начальство і завмерло, коли побачило знайомий



із портретів гострий профіль і найвідомішу в Радянській Росії борідку, копіювати яку мало хто наважувався.

— Покажіть порт і суднобудівну верф, — порушив мовчанку Дзержинський, не почувши пишномовних привітань.

За пів години прикордонний катер «Червоноармієць» вже петляв навколо потоплених суден і барж. Начальник Рупводу¹ Бобров оповідав про трагедію кожного з них, що загинули від врангелівської артилерії, яка минулого літа стояла на тому боці Дніпра. Проплили і повз напів зруйновану будівлю судноверфі. Фелікс Едмундович насупив брови й витріщився на кітель начальника порту. Гудзики і формена бляха на ньому сяяли, як у старі часи.

За годину в клубі водників на Судовій вулиці нарком двох найважливіших наркоматів провів засідання Херсонського районного управління водним транспортом. Усі учасники наради однакостанно проголосували за щонайкоротші терміни підготовки річкового флоту до повноцінної роботи. Призначили відповідальних і встановили ці «щонайкоротші терміни». Не знайшлося нікого, хто бодай у дрібницях не погодився б із головним чекістом нової країни.

Тут-таки в ідальні клубу й пообідали. Вечеряли вже в управлінні ЧК. Після вечері за старою доброю звичкою взялися за аналіз роботи місцевих відповідальних товаришів. Як то кажуть, «на солодке» залишили своїх, «рідненьких» — херсонських чекістів-мародерів.

Без сумніву, працювати серед населення вони навчилися: закликали, тиснули на свідомість, наказували, зупиняли перехожих і переконувалися, що ті, згідно з постановою Ради народних комісарів, із золота мають при собі тільки обручку і хрестик дозволеної ваги, та ще жінкам дозволялись золоті сережки. Навіть чекісти, як виявляється, були не байдужі до слабкої статі. З особливим завзяттям здійснювали обшуки в будинках заможних херсонців.



¹ Річне управління водного господарства.

Колишні несвідомі буржуї, купці, чиновники та інша наволоч хитрували й обманювали, як могли, трудящих країни і добровільно не повертали вкрадене в народу. Переплавляли золото та робили з нього цвяхи, на які вішали картини й портрети нових вождів; зашпаровували штукатуркою в стінах золоті царські монети або набивали ними труби у бильцях ліжок; ховали антикваріат, коштовне каміння й золоті вироби в хитромудрих тайниках і навіть у вбиральнях. Усе це було марним перед досвідченим оком і гострим нюхом товаришів з ЧК. А якщо їхні досвід і наполегливість не спрацьовували, то вони вміли розговорити несвідомий елемент, зазвичай навіть не виходячи з його помешкання. І той здавав усе, бо умивався кров'ю і шаленів від виду оголених дочок або дружини.

Не завжди складалися протоколи й акти про вилучення. Особливо в перші місяці влади, яку принесла пролетарська революція. Тому по Херсону наполегливо повзли чутки про те, що є серед чекістів нечисті на руку співробітники. Але ж про чисті руки чекістів, їхні полум'яні серця й холодний розум і так часто говорив на нарадах Фелікс Едмундович. Тому виявляв і безжалюбно знищував гніль, що посміла напнути на себе чекістську шкірянку, в якій, на відміну від іншого одягу, не заводилися воші й так зручно зберігалось вкрадене.

Таку гніль у Херсоні й виявили — аж п'ять співробітників. Цьому особливо сприяв Олександр Якович Аросев, який у полум'яному 1920 році був головою Херсонської губернської ЧК. Здавалося, найкращих Аросев забрав із собою до Харкова для роботи у Верховному трибуналі. Якраз — ні! Усе-таки залишив у Херсоні свої очі й вуха, які виявили тих товаришів по службі, хто чинив мародерство.

Із мародерами було все зрозуміло. А як бути з доповіддю уповноваженого особливого відділу товариша Варніча? Напевно, не знав цього й сам головний чекіст.

Така думка прослизнула в багатьох головах близьких соратників. Вони почали переглядатися — і, звісно, усвідомили, що колеги-чекісти вже відчитали цю крамольну думку,



яка так підступно заповзла в їхні голови. І від цього в головах похололо і стало здаватися, що й стіни, попри задушливу духоту, стали покриватися інієм, шар якого збільшувався з кожною хвилиною мовчання Дзержинського.

Певно, й самому Феліксу Едмундовичу стало нестерпно холодно. Він мерзлякувато повів плечима і, нарешті відірвавшись від вікна, повернувся до колег по полум'яній боротьбі за щастя трудящих усієї планети.

Далі сталося надзвичайне. Вперше після замаху в березні 1918 року Фелікс Едмундович Дзержинський власноруч відчинив вікно.

Соратники, розбившись на групки «своїх», до третьої години ночі шепотілися і безперервно курили. Але при цьому жодного разу не обмовилися про відчинене вікно.

Кожному партійцю, пролетареві й свідомому селянину було відоме прізвисько Залізний Фелікс. Ніхто не сумнівався, що тільки Фелікса Едмундовича воно може стосуватися. Адже більш принципового партійця, якого не вдасться зігнути ні ворогам, ні обставинам, не було, немає і не буде. І тільки деякі старі чекісти знали причину того, чому вони назвали свого начальника Залізним. Вони пам'ятали березневий день 1918 року. Пам'ятали і колишній кабінет голови ЧК на найвідомішій вулиці Москви — Великій Луб'янці, 11. Сюди, в Москву, після того як правити зі спорожнілої колиски революції Пітеру стало неможливо, слідом за Леніним і червоним урядом перебралася і Всеросійська надзвичайна комісія. Вона одразу ж облюбувала і реквізувала тут будинок страхового товариства «Якір».

Недремна варта революції виділила своєму голові кутове приміщення на другому поверсі — світле й просторе, з меблями і величезним, заввишки з людину, сейфом, що залишився від колишніх господарів. І ось у розпал напруженого трудового дня у відчинене вікно голови ВЧК з вулиці влетіла ручна граната. Дивом помітивши гостю, Дзержинський за лічені секунди подолав відстань із-за столу до відкритого броньованого сейфа. Вибух гранати пошкодив меблі,



Зміст

Дельта річки Кубань.	Кубань. Станиця Дінська.
Серпень 1904 року 7	Вересень 1916 року 149
Херсон. Травень 1921 року 24	Херсон. 27 червня 1921 року.
Херсон. 6 червня 1921 року.	Слідча в'язниця. Камера допитів . . 182
Слідча в'язниця.	Скадовськ. Вересень 1916 року . . . 185
Камера допитів 39	Херсон. 1 липня 1921 року.
Кавказький фронт.	Слідча в'язниця. Камера допитів . . 216
Жовтень-листопад 1914 року 43	Херсон. Вересень 1916 року 220
Херсон. 12 червня 1921 року.	Херсон. 3 липня 1921 року.
Слідча в'язниця. Камера	Будинок колишнього консульства
особливого контролю 64	Перу в Торговому провулку 246
Гори Західної Вірменії.	Херсон. 5 липня 1921 року.
Кавказький фронт.	Слідча в'язниця. Камера допитів . . 254
Листопад 1914 року 67	Київ. Березень 1917 року 257
Херсон. 18 червня 1921 року.	Херсон. 7 липня 1921 року.
Слідча в'язниця. Камера допитів . . 81	Слідча в'язниця. Камера допитів . . 273
Кавказький фронт.	Херсон. 15 липня 1921 року.
Гори Західної Вірменії.	Ленінський парк 284
Листопад 1914 року 85	Херсон. 15 липня 1921 року.
Херсон. 20 червня 1921 року.	Слідча в'язниця. Камера допитів . . 294
Слідча в'язниця. Камера	Каховський плацдарм.
особливого контролю 107	Серпень-листопад 1920 року 305
Херсон. Літо 1906 року 113	Херсон. 17 липня 1921 року.
Херсон. 23 червня 1921 року.	Слідча в'язниця. Камера допитів . . 383
Слідча в'язниця. Камера допитів . . 125	Херсон. 19 липня 1921 року.
Околиці Карса.	Слідча в'язниця. Камера
30 листопада 1914 року 136	особливого контролю 389
Херсон. 25 червня 1921 року.	Ніцца. Франція.
Слідча в'язниця. Камера допитів . . 142	Квітень 1922 року 433



Літературно-художнє видання

ВАЛЬД Віктор

Отаман

Роман

Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *О. М. Шелест*
Редактор *І. М. Андрусяк*
Художній редактор *А. О. Попова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Т. М. Куксова*

Підписано до друку 23.07.2020.
Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Literaturna». Ум. друк. арк. 23,52.
Наклад 3500 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у АТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61052, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com



- за телефонами довідкової служби (050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life); (067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

- на сайті Клубу: www.bookclub.ua
- у мережі фірмових магазинів див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@ksd.ua

Запрошуємо до співпраці авторів

e-mail: publish@ksd.ua

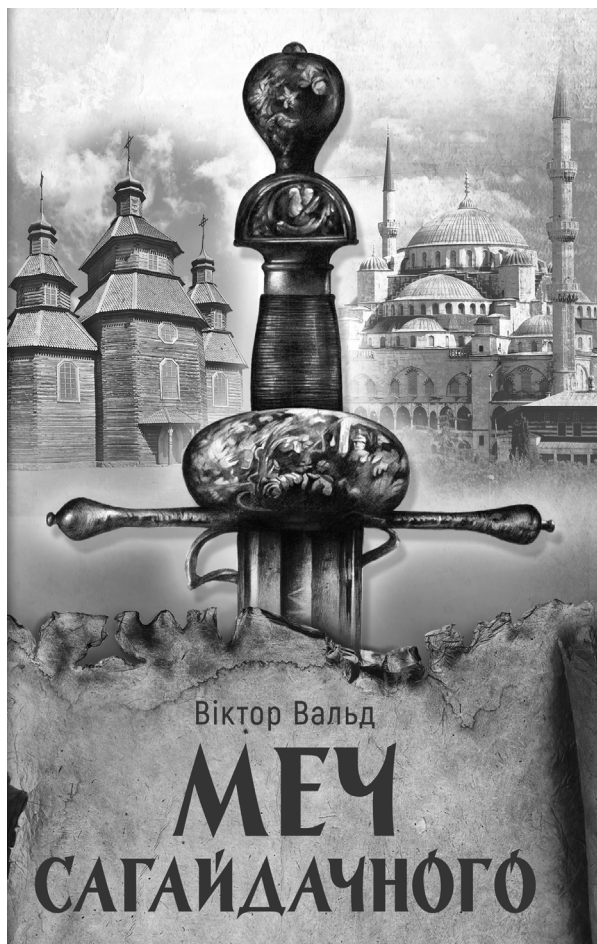
Вальд В.

В16 Отаман : роман / Віктор Вальд. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. — 448 с.

ISBN 978-617-12-8094-6

З дитинства Сашка рослили як найвправнішого козака. На нього чекали звиятя та служіння Україні, що підніметься на руїнах Російської імперії. Пройшовши суворе навчання пластуна, Турецький та Германський фронти Першої світової війни, хорунжий Олександр Гордієнко добровільно віддає себе до рук ЧК. Він готовий розкрити більшовикам місце схованки десятків пудів козацького золота. Того, що все життя охороняв його дід Макар і він сам. Умова одна — чекісти мають відшукати дружину Сашка, яка зникла під час боїв за Каховку. Пошуки доручають «особливому» чекісту-козаку. Сашко занадто довго чекав на зустріч із ним. Наближається час, коли ті, що були побратимами, остаточно вирішать, хто — переможець, а хто — переможений. На терезах протистояння — доля України і життя багатьох українців. Та найголовніше — життя коханої дружини...

УДК 821.161.2



Величною та кривою була перемога козаків у битві під Хотинським замком. Тоді поранили славного гетьмана Сагайдачного. На знак пошани, на честь великого подвигу він отримав з рук польського королевича Владислава меч. Ця зброя стала символом козацької хоробрості й вільності, на неї полюють вороги козацтва. Та ось реліквію викрадено — і юний Іван Сірко разом із кількома відчайдухами, «званими» і випадковими, вирушає в небезпечні пригоди, щоб зрештою опинитися в самому серці Османської імперії — султанському палаці в Стамбулі. Серед ворогів вони зустрінуть друзів. Серед відчаю знайдуть відвагу. А ще того, хто, за передбаченнями Сагайдачного, невдовзі стане дуже важливим для всієї України...